

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA SHE'RIY ASARLARNI O'QITISH USLUBIYOTI

A.To'raxo'jayeva,

Qo'qon DPI dotsenti

M.Abdukarimova,

Qo'qon DPI II bosqich talabasi

Abu Rayhon Beruniyning „Hindiston“ asarida keltirilishicha, qadimda hindlar o'zlarining barcha ilmiy asarlarini she'riy usulda, ya'ni aruzning rajaz bahrida yozgan ekanlar va bu urjuza janri deb atalgan. She'rning inson xotirasida tez qolishi va uzoq saqlanishi haqidagi ilmiy haqiqatni hind faylasuflari bundan bir necha ming yillar ilgari kashf etganlari bois urjuza janri paydo bo'lgan[1,13]. Sharq mumtoz adabiyotuda Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Shermuhammad Munis kabi ko'plab olim va ijod ahllari urjuzalar yozishgan.

She'rning ana shu va boshqa muhim xususiyatlari bois bu janrga mansub asarlarga boshlang'ich sinf o'qish kitoblarida ham keng o'rin berilgan. Hatto bolalar maktabgacha ta'lim yoshidayoq tarbiyachi vositasida, savod o'rgatish davrida esa mustaqil ravishda alifbe kitobida kiritilgan she'rlarni o'qiydilar, yod oladilar. Lirik she'rni o'qish va tahlil qilish o'qituvchidan katta mahorat talab qiladi. Lekin, ko'p hollarda she'rga oddiy matn nuqtai nazaridan yondashiladi. Bunday holda she'riy san'at hissiyot bilan bog'liq ekanligi unitiladi. Buning oqibatida o'quvchilar she'rdagi obrazlilikning mag'zini chaqa olmaydilar. Vaholanki, har qanday asar zaminidagi yashirin ma'noni o'qish mehnattalab ishdur. Busiz hatto adabiy ta'limning maqsadi ham amalga oshmaydi.[2,30]

She'riy asarni o'rgatish murakkab jarayon bo'lib, u boshlang'ich sinfda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Savod o'rgatish davridayoq bolalar she'r, matn, topishmoq, maqol, tez aytish kabi janrlarni farqlay boshlaydilar.

O'qish davri boshlanganda ular „She'r nima?“ yoki „Maqol nima?“, „Topishmoq nima?“ degan savollarga javob bera olmasalar-da, ularni bir-biridan ajrata oladilar. She'rning oddiy nutqdan farqlanishini, o'ziga xos ohangga ega bo'lishini his etadilar, qolaversa she'rning shakliy ko'rinishini, yozilishiga qarab ham ajratadilar.[3,104] Ana shu ilk tushunchalarga tayangan holda 1-sinfda o'quvchilarga she'r yuzasidan bilimlar berish davom ettiriladi. Bunda dastlab qilinadigan ishlar o'quvchilarga she'rning mavzusi va muallifini tanishtirish. O'quvchida bu orqali har qanday she'r biror shoir tomonidan yozilishi va qandaydir nomga ega bo'lishi haqidagi tushuncha hosil qilinadi.

4-sinf „O'qish kitobi“ga[4, jami 17 ta she'r kiritilgan. Bu 2- va 3- sinflardagiga nisbatan ancha ozdir. Chunki, o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, endi ko'proq epik asarlarni o'qish tavsiya etiladi. Chunki epik asarlar hajman kattaligi, mamunan kengligi, muayyan syujet tuzilishiga egaligi bilan ajralib turadi. Bunday tayyorgarlik ularni yuqori sinflarda o'tiladigan adabiyot faniga yaqinlashtiradi. Shuningdek, darslikdan liro-epik turga mansub bo'lgan „Sharq hikoyasi“, „Laqma it“, „Bo'ring tabib bo'lgani haqida ertak“ kabi epik she'rlarning o'rin olganligi ham ushbu fikrni yanada ko'proq isbotlaydi. Darslikdan quyidagi she'rlar o'rin olgan:

A.Oripovning „Iqbol buyuksan“, H.Rahmatning „Kuz ko'rinishlari“, A. Akbarning „Oltin kuz“, M.A'zamning „Mardlik va aql yorug'ligi“, Q.Hikmatning „Qish to'zg'itar momiq par“, R.Isaqovning „Qomusim“, Q. Muhammadiyning „Qushlar qayda qo'noqlar“, Z.Ne'matning „Ajdodlar xitobi“, „Dunyoda tinchlik deb yashar harbiylar“, F. Shohismoilning „Ona Vatan“, Q.Hikmatning „Bahor“, Sh.Sa'dullaning „Tinchlik qushi haqida men o'qigan she'r“, R.Isoqovning „Mangu olov“, H.Rahmatning „Yaxshi niyat“, Sh.Sa'dullaning „Yoz“ she'rlari va xalq og'zaki ijodidan „Boychechak“, „Xo'p hayda“ qo'shiqlaridir.

„Kumush qish“ bo'limiga kiritilgan eng sara she'rlardan biri Q.Hikmatning „Qish to'zg'itar momiq par“ she'ridir.

*Savab bulut to'shagin
Qish to'zg'itar momiz par.
Yerga serbar oq namat
Yozilganday yaltirar.
Mahalla-ko'y ko'chada
Chuvurlashib qor kurar.
Esib sovuq izg'irin:
-Tezroq yur! – deb buyurar*

*Pirpiratib ko'zini
Avtobuslar o'tadi.
Qahramon qish hovurni
Mo'rkon kabi yutadi.
Qorga deyman: - Namuncha
Zeriktirding uchqunlab?
Yog'masding-ku ilgari
Surinkasi uch kunlab.*

*Tomlar kiydi oq qalpoq,
Hovlilarda sen tepa.
Osmon elak, nazmida,
Shahrimizga un separ.*

*Yetar shuncha yog'ganing
Uzoq dala, qirga bor!
Ular seni kutmoqda,
Har zarangga bo'lib zor.*

*Vodiyarga fayz berib,
Gullat bog'-u rog'ini.
O'ra kumush choyshbga
O'lkamning har yog'ini.*

„Mazkur she'r qish va qor mavzusiga bag'ishlangan. Uning g'oyasi bolalarni qorning xosiyatlari, go'zalliklari, foyda va ziyonlari bilan tanishtirish, taviatni sevishga o'rgatsihdan iborat.[5,3] Mazmuni: lirik qahramon – shoirning qor bilan suhbat va hamda qor yog'ishi manzaralari tavsifidan iborat.

She'r 7 ta band, 28 misradan iborat, har bir band 4 misradan tashkil topgan. Bandlarning toq misralari ochiq, juft misralari o'zaro qofiyalangan: -a-b-c-b. Misralar 7 bo'g'indan tuzilgan, 4+3 tarzida turoqlangan.

She'rni ifodali o'qish uchun misralarda qo'llangan tinish belgilari va she'riy to'xtamga amal qilish kerak. Har bir misradagi qisqa pauza (she'riy to'xtam) turoq asosida shakllanadi. Shuning uchun ham misradagi turoqlanish – she'riy to'xtam sifatida o'rgatilishi kerak.

Shoir matnda par, yaltirar, kurar, buyurar, o'tadi, yutadi, uchqunlab, uch kunlab, tepa, separ, bor, zor, bog'-u rog'ini, yog'ini qofiyalaridan foydalangan.

She'rning 1-bandida sabab, to'zg'itar, serbar harakatlari orqali jonlashtirish, bulut to'shagin, momiq par, oq namat kabi birikmalarda sifatlash va o'xshatish parallel qo'llangan.

Ikkinchi banda „-Tezroq yur! –deb buyurar“ degan o'rinda jonlantirish, uchinchi bandda „pirpiratib ko'zini“, „mo'rkon kabi yutadi“ misralarida o'xshatish va jonlantirish parallel qo'llangan.

5-bandda „Tomlar kiydi oq qalpoq, osmon elak, nazdimda, un separ“ kabi sifatlash, o'xshatish va jonlantirish badiiy san'atlaridan foydalanilgan. 7- so'nggi bandda „fayz berib, gullat, o'ra“ kabi fe'llar qo'llangan o'rinlarda jonlantirish, „kumush choyshab“ birikmasida sifatlash aks etgan. Matndagi mo'rkon, serbar, namat, fayz, surunkasi kabi so'zlar lug'at ishi sifatida tavsiya qilinadi.

Umuman she'riy matn ustida ishlash orqali o'quvchilarning adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirish shunchaki bilim berish vositasi emas, chunki uning zaminida bolaning ijodkorligini, badiiy tafakkurini, did va fahmlash hissini oshirish imkoni mavjuddir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. She'rlar va tibbiy doston. – T.: Yangi asr avlodi, 1981. – B.3.

2. Mamatova T. She'riy asarlar tahlili. // Boshlang'ich ta'lim, jurnali. – T.: 2010 –№5 B. 30-31.
3. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.:Nosir, 2009.–351b.
4. Matchonov S., Shojalilov A., G'ulomova X., Sariev Sh., Dolimov Z. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik). – T.: 2020.
5. Barakayev R. Bolalar she'riyatida tabiat tasviri va ekologik tarbiya. // O'TA, 2012. №1.3-8b.